

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.16.47.056

Мамырова А.Ю.

АДАБИЙ ТЕКСТТИ ТАЛДООГО БАЙЛАНЫШКАН
«ЧЫГАРМАЧЫЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК» ТҮШҮНҮГҮ

Мамырова А.Ю.

ПОНЯТИЕ «ТВОРЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»
ПРИ АНАЛИЗЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА

A. Mamyrova

THE CONCEPT OF «CREATIVE COMPETENCE»
IN ANALYSING A LITERARY TEXT

УДК: 3:37;373;373.3:82;82.0

Адабиятты окутуунун башкы максаты – чыгармачыл окурманды даярдоо, ал үчүн ар бир текстти талдоо жумуштары ошол милдеттерге багытталышы керек. Бул макалада чыгармачылык, чыгармачылык компетенттүүлүк тууралуу теориялык аныктамалар берилет. «Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты» аныктап берген кыргыз тил жана окуу предметин окутуудагы негиз жана предметтик компетенттүүлүктүн аныктамасына кеңири түшүнүк берилип, педагогикалык адабияттагы компетенттүүлүктүн түрлөрү дагы каралат. Адабий көркөм текст окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүүдө негизги каражаттардын бири болгондуктан текстти талдоо жумуштарына басым жасалат. Макаланын актуалдуулугу алгачкы жолу адабий текстти талдоо процессинде окуучулардын чыгармачылык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү проблемасын карагандыгында. Азыркы учурда Кыргызстандын билим берүү тармагында, анын ичинде башталгыч класстарда адабий чыгармаларды окутууда окуучунун чыгармачылык компетенттүүлүгүн ар тараптан өнүктүрүү милдети коюлду. Макалада айтылган ойлор башталгыч класстын мугалимдеринин окутуу технологияларын байытууга жардам берет.

Негизги сөздөр: адабият, көркөм текст, чыгармачылык, компетенттүүлүк, чыгармачылык компетенттүүлүк, окуу, түшүнүү, башталгыч класс.

Основная цель обучения литературе состоит в том, чтобы подготовить творческого читателя, а для этого работа по анализу каждого текста должна быть направлена на решение этих задач. В данной статье представлены теоретические определения творчества и творческой компетентности. Дано широкое понимание основы обучения кыргызскому языку и предмета изучения, определения предметной компетентности, определенных «Государственным общеобразовательным стандартом Кыргызской Республики», а также рассмотрены виды компетентности в педагогической литературе. Литературно-художественный текст является одним из основных средств совершенствования творчества учащихся, поэтому особое внимание уделяется работе по анализу текста. Актуальность статьи заключается в том, что в ней впервые рассматривается проблема развития творческой компетентности учащихся в процессе анализа художественного текста. Представленные в статье идеи помогут совершенствовать технологии обучения учителей начальных классов.

Ключевые слова: литература, художественный текст, творчество, компетентность, творческая компетентность, чтение, понимание, начальные классы.

The main aim of teaching literature is to prepare a creative reader, and to do this, the work of analyzing each text should focus on these tasks. This article presents theoretical definitions of creativity and creative competence. A broad understanding of the basis of teaching the Kyrgyz language and the subject of study, the definition of subject competence, defined by the "State General Educational Standard of the Kyrgyz Republic", as well as the types of competence in pedagogical literature are considered. Relevance of the article lies in its first consideration of the problem of developing creative competence of students in the process of analyzing a literary text. The ideas represented in the article will help to improve primary schools teachers technology of teaching.

Key words: literature, literary text, creativity, competence, creative competence, reading, comprehension, primary grades.

Адегенде «чыгармачылык» деген түшүнүктү аныктап алганыбыз максатка ылайык келет. Бул түшүнүктү ар тараптан талдап орус философтору Н.А. Бердяев [1], И.А. Беляев [2], В. Яковлев [3] аныктама беришкен. Чыгармачылык – бул жаңы нерсе жаратуу, мына ошол жаратууга алып баруучу ишмердүүлүктүн процесси. Чыгармачылык – жеке автордун акыл эмгегинин натыйжасы. Чыгармачылык – ойлонуудан жана эмгектенүүдөн келип чыгуучу натыйжа. Чыгармачылык үчүн базалык билим, ошол билимди башкаруу, анан логикалык ой жүгүртүү керек. Бул эми чыгармачылыктын чоң масштабдагы аныктамасы. Анын окуучуга, мектептеги мугалим менен окуучу байланышына багытталган түшүнүгү – бул окуучунун ар кандай суроолорго өз алдынча ойлонуп, өзү таап, же китептердеги даяр жооптору өзү кайра иштеп чыгып, өнүктүрүп, алымча-кошумча киргизип жооп берүүсү. Бул талап – азыркы билим берүү системасынын негизги талабы, мектеп чыгармачыл окуучуну, университет чыгармачыл студентти даярдашы керек да, мектептен да, окуу жайынан да чыгармачылык бүтүрүүчү чыгышы керек. Аталган проблема мектеп окуучусунун жана студенттин, мугалимдин компетенттүүлүгү менен байланышат. Сөздүктөрдө «компетенттүүлүк» деген термин (латынчадан кыргызчага которгондо «дал келүү», «шайкеш», «туура келүү» дегенди билдирет) мындай аныкталган: «Компетенттүү – ар кандай чөйрөдөгү билимдүү, ыйгарымдуу адис. Компетентция – кимдир бирөөнүн көйгөйлөрүн жакшы билген» адам

(С.И. Ожегов) [4, 268-б.]. «Компетенттүү – билүүчү, билимдүү, б.а., бир нерсени толук билүүчү. Компетенттүү – бир нерсени чечүүгө, бир нерсе жөнүндө чечкиндүү пикир айтууга өзүнүн билими же полномочиеси бар адам». «Компетенция – белгилүү бир адамга тапшырылган маселелер, иштер. Компетенция кандайдыр бир маселенин же адамдын полномочиеси» (К.К. Юдахин) [5, 293-б.].

«Компетенттүүлүк кандайдыр бир тармакта, чөйрөдө белгилүү бир натыйжага жетишүү, кадыр-баркка ээ болуу, кимдир-бирөөнүн кесиптик чеберчилигинин, жетишкендигинин көрсөткүчү. Компетенттүүлүк – бул адистин интеллектуалдык, психологиялык, моралдык жана ишмердик (функционалдык) абалы, ошол аркылуу анын канчалык билим алгандыгы, көндүмдөргө ээ болгондугу, тажрыйба топтогондугу, башкалардын ишмердүүлүгүн өзүнө сиңиргендиги, маалыматтар менен куралдангандыгы жана аларын кандайча колдоно алары аныкталат. Компетенттүүлүк бул натыйжалуу жыйынтыктарга жетишүү үчүн ыңгайлуу жүрүш-туруш модели, алгоритм, кыймыл-аракеттерди ишке ашыруунун жолдору...» (А.Муратов [6, 60-63-бб.]).

Демек, компетенттүүлүк окуучуну төмөнкүлөргө ээ кылат: бул же тигил темаларда өтүлгөн сабактын идеяларын жеке турмушунда колдоно билүүгө жетишет; ошол материалдардын кийинки материалдарды өздөштүрүү үчүн база, мотив, кызыгуу берет; интеллектуалдык билимге ээ болот; тажрыйбага ээ кылат; компетенттүүлүктүн калыптануусуна сабак гана эмес чөйрө, ата-энелер, коомчулук, маалымат каражаттары ж.б. нерселер таасир этет.

«Компетенция – бири-бирине байланышкан инсандык сапаттардын жыйындысы (билим, билгичтик, көндүм). Ал сапаттар атайын аныкталган предметтер жана процесстер боюнча болуп, инсандын аларга карата жыйынтыктуу аракетин түзөт. Компетенттүүлүк – адамдын компетенцияларга ээ болушу. Компетенттүүлүк компетенцияларга болгон инсандык мамиле жана ишмердүүлүктү жүргүзүү» (А.В. Хуторской) [7, 59-б.]. «Башталгыч класстардагы кыргыз тил жана окуу боюнча предметтик стандартында» [8] адабий окуу жана кыргыз тили предметтеринин компетенттүүлүктөрү боюнча мындай талаптар коюлган: «Компетенттүүлүк – бул адамдын тиешелүү билимдеринин, билгичтиктеринин элементтерин жана иш-аракеттеринин ыкмаларын белгилүү бир кырдаалда (окуу, турмуштук, кесиптик) өз алдынча колдоно алуу жөндөмдүүлүгү. Кыргыз тил жана окуу предметин окутууда эки түрдүү компетенттүүлүк тууралуу сөз болот. Биринчиси – негизги компетенттүүлүктөр. Алар «Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты» (КР Өкмөтүнүн 21.07.14. №403 токтому) менен аныкталып, алардын үч деңгээли көрсөтүлгөн, алар:

- 1) Маалыматтык компетенттүүлүк.
- 2) Социалдык-коммуникациялык компетенттүүлүк.
- 3) Өз ишин уюштуруу жана көйгөйлөрүн чечүү компетенттүүлүгү.

Алардын калыптанышынын үч деңгээли:

1) биринчи деңгээл (репродукциялык) окуучулардын үлгүлөрдү (аракеттерди аткаруунун дайындалган алгоритми) жолдой билиши менен мүнөздөлөт;

2) экинчи деңгээл (продукциялык) курамы боюнча жөнөкөй иштерди аткаруу, ишмердиктин өздөштүрүлгөн алгоритмин башка кырдаалдарда колдонуу жөндөмү менен мүнөздөлөт;

3) үчүнчү деңгээл (креативдик) өз алдынча конструкциялоо жана негиздөө элементтери менен татаал курамдагы ишмердикти жүзөгө ашырууну түшүндүрөт.

Экинчиси – предметтик компетенттүүлүктөр. Алар башталгыч билим берүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен төмөнкүчө аныкталды:

1. Тыбыш жана тамга менен иштей алуу компетенттүүлүгү (К1)

2. Окуй алуу компетенттүүлүгү (К2)

3. Сөз байлыгы менен иштей алуу компетенттүүлүгү (К3)

4. Сүйлөм, текст менен иштей алуу компетенттүүлүгү (К4)

5. Аң-сезимдүү окуу, угуу жана адабий түшүнүктөр менен иштей алуу компетенттүүлүгү (К5).

Мамлекеттик стандарт талап кылган компетенттүүлүктөр башталгыч класстын мугалими жетише турган максаттар жана милдеттер болуп саналат.

Педагогикалык адабияттарда компетенттүүлүктүн төмөнкүдөй түрлөрү белгиленет.

- коммуникативдик (С.Л. Братченко, Ю.И. Емельянов, А.П. Панфилова, О.П. Санникова, Г.С. Трофимова, В.Д. Ширшов ж.б.);

- таанып-билүүчүлүк (С.Г. Воровщиков, Д.В. Татьяначенко);

- интеллектуалдык (Э.Г. Гельфман, М.А. Холодная) жана интеллектуалдык-корпоративдик (А.Аринюшкина);

- маалыматтык (А.М. Оробинский, О.Г. Смолянинова);

- технологиялык (Н.Н.Манько);

- маданияттаануучулук (М.В. Булыгина, О.А. Лукина, Н.В. Поморцева, А.Н. Федорова);

- психологиялык (А.Д. Алферов, И.Ф. Демидова, В.Н. Дружинин, Н.В. Яковлева);

- психолого-педагогикалык (М.И. Лукьянова, Е.В. Попова);

- кесиптик-профессионалдык (А.К. Маркова, В.А. Якунин);

- социалдык-психологиялык (А.Г. Кудрявцева,

Л.И. Берестова);

▪ жалпы маданий (Н.Ю. Конасова, О.Е. Лебедев, А.А. Петров) ж.б.

Мектептердин билим берүү стандарттары мындан башка да ар бир предмет боюнча өзүнчө компетенттүүлүктөрдү аныкташат. Ошолордун бири адабий окуудагы чыгармачылык компетенттүүлүк.

Адабий көркөм текстти талдоо процессинде чыгармачылык компетенттүүлүк төмөнкүдөй учурларда өзгөчө ишке ашырылат:

• чыгарманы же анын үзүндүсүн көрктүү окууда;

- текстти үн кубултуп окууда;
- текстти ролдоштуруп окууда;

• окулган тексттин негизинде угуучуларга (окуучуларга) мугалим же окуу китеби талап кылгандай оозеки сүйлөп берүүдө;

• тексттин негизинде ошол текстти «ээрчип» баяндама жазууда;

• тексттин негизинде өз чыгармачылыгы менен жаңы текст куроодо (эссе, дил баян);

• тексттин негизинде сүрөт тартууда, иллюстрациялоодо;

• тексттин маанисин сактап сахналаштырууда (инценировкалоодо);

• тексттин мазмунун элестетип кайра айтып берүүдө (кыска, кеңири);

• каармандарга баа берүүдө, алардын индивидуалдуу образын түзүүдө ж.б.

Чыгармачылык компетенттүүлүк көп багыттуу, татаал, ошол эле учурда адабий көркөм тести талдоо процессинде эң керектүү ишмердүүлүк болуп саналат.

Азыркы учурда Кыргызстандын билим берүү тармагында, анын ичинде башталгыч класстарда адабий чыгармаларды окутууда окуучунун чыгармачылык компетенттүүлүгүн ар тараптан өнүктүрүү милдети келип чыкты. «Чыгармачылык» түшүнүгүнүн азыркы кыргыз тилиндеги лексикалык мааниси «адамдын маданий, руханий жана материалдык байлыктарды түзүүгө багытталган иши» [9, 1346], демек, ал адамдын бардык ишмердүүлүгүнөн көрүнүүчү анын көз карашына, ой жүгүртүүсүнө, ар кандай көрүнүштөрдү анализдей жана синтездей билишине байланыштуу психологиялык процесс. Башталгыч класс окуучуларынын чыгармачылыгын адабий текстти окууга байланыштуу өнүктүрүү проблемасына кирүү ар бир баланын индивидуалдуу личносттук-мотивациялык, когнитивдик жана креативдик сферасы ме-

нен байланыштуу болуп, мугалим окутуу процессинде окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгүн ойготуу жана калыптандыруу боюнча оптималдуу жаңы ыкмаларды табууга, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн жогорку деңгээлин камсыздоого багытталган атайын программаларды түзүүгө байланыштуу болот.

Дидактикада балдардын чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүүнүн проблемалары Ю.К. Бабанский, А.Э. Байсеркеев, Д.Б. Бабаев, И.Б. Бекбоев, М.С. Бершадский, В.П. Беспалько, В.В. Гузеев, М.Я. Лернер, Н.О. Мааткеримов, Э.М. Мамбетакунунов, П.К. Селевко, М.Н. Скаткин, Н.Д. Хмель, В.В. Юдин, Н.О. Яковлева ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде ар тараптуу каралган. Постсоветтик педагогикада бул проблема башталгыч класстардын мисалында Е.Г. Козлова, С.В.Кузнецова, С.В. Лёзина, В.М. Рафикова, И.Н. Тоболкина, О.А. Толстогонова ж.б. методисттердин изилдөөлөрүндө чагылдырылган. Башталгыч класстарда адабий көркөм текстти окутуу жана бул процессте окуучулардын чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатуу, текстти чыгармачылыкка багыттап талдоо технологиялары Э.Ш.Абдулина, Б.А. Абдухамидова, Г.Адилова, Б. Дарбанов, Н.И. Ибраева, А. Жолдошева, А.Мураталиева, М.Раимбекова, М.Рахимова, С.К. Рысбаев, К. Сартбаев, С. Сакиева, А.Т. Саттарова, Г.И. Сагынбаева, А.Д. Токтомаматов, Б. Чокошева ж.б. кыргыз окумуштуу-методисттеринин диссертациялык изилдөөлөрүндө жана методикалык колдонмолорунда каралган. Алардын ичинен С.С. Сакиева «Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» аттуу монографиясында (2007) жана «Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери» деп аталган докторлук диссертациясында (2013) адабий тексттерди талдоонун тарыхый-эволюциялык жолдорун чагылдырган, А.Т. Саттарованын «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери» деп аталган докторлук эмгегинин (2019) көп бөлүгү башталгыч класстарда балдарга арналган ырларды окутууда окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү проблемасына арналса, Ч.А. Акматованын «Башталгыч класстардын «Адабий окуу» предметиндеги ырларды компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун методикасы» (2022) аттуу кандидаттык диссертациясы адабий тексттерди талдоо аркылуу окуучулардын адабий-теориялык, тилдик-коммуникативдик, этномаданий компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү маселесине арналган. Ж.Р. Шербаева «Башталгыч класс-

тардын адабий окуу сабагында жомокторду окутуунун методикасы» деген диссертациясында (2022) жомокторду үйрөтүү аркылуу балдардын чыгармачылык шыгын өстүрүү проблемасын караган.

Адабияттар:

1. Бердяев Н.А. Смысл творчества [Текст] / Н.А. Бердяев // Философия творчества, культуры и искусства. - М.: Искусство, 1994.
2. Беляев И.А. Творчество как форма становления индивидуальной целостности человека [Текст]/И.А. Беляев / Вестник Оренбургского государственного университета. - 2010. - №10 (116), октябрь. - С. 57-61.
3. Яковлев В. Философия творчества в диалогах Платона [Текст]/В.Яковлев // Вопросы философии. - 2003. - №6. - С. 142-154.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - Москва, 2013. - 268 с.
5. Юдахин К.К. Русско-киргизский словарь [Текст] / К.К. Юдахин. - Москва, 1957. -293-б.
6. Муратов А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана методикасы [Текст] / А.Муратов. - Б.: Турар, 2013. - 554 б.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы [Текст] / А.В. Хуторской // Народное образование. - 2003. - №2. - с. 58-64.
8. Башталгыч класстардагы кыргыз тил жана окуу боюнча предметтик стандарты. [http://kao.kg/wp-content/uploads/2020/03/ Кыргыз-тил-жана-окуу_1-4_кырг.pdf](http://kao.kg/wp-content/uploads/2020/03/Кыргыз-тил-жана-окуу_1-4_кырг.pdf)
9. Кыргыз тилинин сөздүгү [Текст] / А.Акматалиевдин редакциялоосунда. - Б., 2010. - 1460 б.
10. Адизбаева Д.Ж. Активная личность: любовь, лидерство и творчество как проявления феномена диалога. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2008. №. 10-11. С. 43-45.